

BOGDAN SZLACHTA, MACIEJ ZAKRZEWSKI

KOMUNIZMAS – DIEVUI MESTAS IŠŠŪKIS: RELIGINIAI
KOMUNIZMO KRITIKOS ASPEKTAI MARIANO
ZDZIECHOWSKIO RAŠTUOSE

*O jei Kristus nebuvo prikeltas,
tai tuščias mūsų skelbimas,
ir tuščias jūsų tikėjimas*
(1 Kor 15, 14)

*Jei Kristus nebūtų prisikėlęs,
pasaulis būtų kvailybė,
blogio, klastos ir mirties karalystė;
jei Kristus nebūtų prisikėlęs,
kas galėtų prisikelti?*
(V. Solovjovas)

XX a. pradžioje vienas išvalgiausių naujojo amžiaus socialinių pokyčių tyrinėtojų Gustawas Le Bonas rašė: „Norint suprasti socializmo jėgą, reikia į jį pirmiausia pažvelgti kaip į tikėjimą. Tuomet pamatysime, jog jis turi itin stiprų psichologinį pamatą. Jo sėkmei nelabai svarbu, kad jo dogmos prasilenkia su protu. Visų pirmiausia religinių, tikėjimų istorija aiškiai parodo, jog jų sėkmė dažniausiai nepriklausė nuo to, ar jie yra teisingi ar klaidingi“¹.

Analizuodamas Europos kultūros krizės genezę, Le Bonas taikliai parodė socialistinės ideologijos religinį pagrindą, tačiau, būdamas pozityvistas, jis nepajėgė reaguoti į tai, ko neapėmė mokslo kriterijai, kas buvo būdinga prispaustoms ir alkstančioms masėms. Tarsi romėnų stoikas jis abejingai laukė, kol „prie valstybės vartų pasirodys barbarų ordos“ ir sužlugdys civilizaciją, t. y. įprastą „gyvenimo eigą“². Tačiau tai, į ką

¹ G. Le Bon, *Psychologia socjalizmu*, Warszawa: P.W.H. Nepo, 1997, p. 25.

² *Ibid.*, p. 95.

jis kažkaip fatališkai žvelgė abejingu pozityvisto žvilgsniu, kitiems kėlė tiesiog siaubą. Neabejotinai tą siaubą atspindi ir Mariano Zdziechowskio veikla. Jis, kaip ir Le Bonas, jautėsi bejėgis prieš „naujos religijos“ dinamizmą, tačiau, skirtingai nei Le Bonas, žvelgė į socialistinį „masių maištą“. Prancūzų pozityvistas, aprašydamas socializmą kaip religinį reiškinį, norėjo psichologiškai paaiškinti iracionalų masių elgesio fenomeną. Zdziechowskis į bolševikišką socializmą žvelgė kitaip, nes krikščionybė jam buvo ne kokia „naudinga iliuzija“, o sistema, kur žmogaus esybė ir jo tikslas Dievo sukurtame pasaulyje apibrėžiami gimtosios nuodėmės ir atpirkimo sąvokomis³. Tai, kas Le Bonui atrodė *gyvenimo eiga*, Zdziechowskiui virto apokalipse, nes, pasak jo, komunizmas yra ne tik anticivilizacinis, barbariškas, bet ir antižmogiškas, antidieviškas, netgi, jo žodžiais tariant, „šėtoniškas“⁴.

Šią Vilniaus intelektualo mintį, nesvetimą buvus ir Zygmuntui Krašinskiui, praėjus keliasdešimčiai metų puikiai išreiškė rusų rašytojas Vladimiras Volkoffas, viename savo apsakymų Leninui priskyres šiuos žodžius: „Tikriausiai nemanote, jog mes ją [revoliuciją] sukėlėme prieš carą. Vienintelis mūsų vertas priešas yra Galilėjietis, kaip Jį pavadino Julianas Apostata, pripažindamas, kad buvo jo nugalėtas. Žydų karalius. Įkūnytas Žodis. Žmogaus Sūnus. Dievo Sūnus. Mesijas. Dievo Pateptasis. Vadinkite jį, kaip norite“⁵. Ši citata gerai iliustruoja beveik eschatologinį, pozityvistams sunkiai suvokiamą, „empiriniais faktais“ nepagrįstą požiūrį į komunizmą; požiūrį į procesą, kuris pralaužė politines ir socialines ribas, pralaužė *gyvenimo eigos* ribas. Zdziechowskis sakė tiesiai: „Bolševikišką <...> perversmą aš nuo pat pradžių jaučiau metafiziškai, net eschatologiškai“⁶. Toji kardinaliai skirtinga nuo psichologinio-sociologinio požiūrio perspektyva nulėmė tragišką lenkų filosofo pesimizmą, kita vertus, ji suteikė pagrindą jo aktyvumui, visiškai priešingą fatalizmui.

³ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, red. M. Zaczyński, Kraków, 1993, p. 165.

⁴ Be kita ko, iškalbingu pavadinimu „Zwiastuny satanizmu w Polsce“ (Satanizmo apologetai Lenkijoje) pavadintame straipsnyje jis rašė: „...reikia pripažinti, kad bolševizmas yra, ar bent daugiau ar mažiau sąmoningai siekia būti, tiesioginiu tamsos kūrėju <...>. Religija, kuri pamažu virsta bolševizmu, taps šėtono kruvino Lenino asmenyje kultu“. Plg.: M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, Warszawa–Ząbki: Fronda – Apostolicum, 1999, p. 106.

⁵ V. Volkoff, *Kroniki anielskie*, KKK, bmw, 2007, p. 89.

⁶ M. Zdziechowski, *op. cit.*, p. 463–464.

Optimizmas – netikra utopija. Viena iš pagrindinių Zdziechowskio sistemos kategorijų, padedanti teisingai suvokti jo požiūrio specifiką, yra pesimizmo sąvoka. Jo pesimizmas sietinas ne tik su emocine reakcija į artėjančią krizę. Zdziechowskio „filosofinio liūdesio“ pagrindas yra kur kas gilesnis, nes yra susijęs su krikščioniškuoju įsitikinimu, jog „pasaulis yra piktojo pavergtas“⁷. Piktojo galia yra neįveikiamas mūsų pasaulio atributas: krikščioniškoji gimtosios nuodėmės sąvoka, XVIII amžiuje paneigta „apšviestųjų“, yra pirminis Zdziechowskio pesimizmo šaltinis⁸; šis pesimizmas buvo svetimas priešingos pozicijos šalininkams, kurie, atrodo, rėmėsi XVII a. Paskalio [Pascal] nustatyta praraja tarp filosofų Dievo ir autentiškai žmonių širdis veikiančio Kristaus. Vėlesnis amžius pasižymėjo savotiška kova tarp dviejų absoliuto suvokimo būdų – apreikštos religijos ir natūralios religijos, kuri anuomet buvo siejama ne su apšvietimo laikotarpio ateizmu, bet su deizmu, kritikuojančiu tezę, kad Biblija – tai Apreiškimas, tvirtinančiu empiriškai suvokiamą natūralią pasaulio tvarką⁹. Neigdami gimtąją nuodėmę ir atpirkimo būtinybę, deizmo atstovai susidūrė su fundamentalia blogio egzistavimo problema – kaip paaiškinti visagalio ir protingo Kūrėjo sukurtame pasaulyje egzistuojant blogį? Jie darė optimistinę prielaidą, jog – kaip teigė Aleksandras Pope, – „kas tik yra, yra gera“¹⁰ ir tvirtino, remdamiesi Leibnizo teiginiais, jog žmogus negali suvokti pasaulio sukūrimo didumo, todėl tai, kas žmogaus požiūriu gali atrodyti esąs blogis, tėra tiesiog būtinumas visatos kaip visumos aspektu. Moralinis blogis, atsirandantis dėl žmogaus veiklos, buvo suvokiamas kaip neišvengiama žmonių laisvės sąlyga. Šitoks teiginys, nors nenuolęs nuo krikščioniškosios dogmatikos (Leibniz), tapo alternatyva krikščioniškajai atpirkimo koncepcijai: norint pasiekti laimę, žmogui nebereikia suasmeninto Dievo malonės nei Šventojo Rašto, pakanka vadovautis protu ir iššifruoti Dievo valią, slypinčią kūriniuose, kurie laikytini savotišku „laimės kodu“.

Deizmo optimizmo triumfas truko neilgai, tačiau atliko gan svarbų vaidmenį. Mat deistai žengė priekyje tos apšvietimo kritikos, kuri buvo

⁷ *Ibid.*, p. 81.

⁸ *Ibid.*, p. 82.

⁹ Išimtis yra Wolteris, kurio deizmas pasižymėjo stipria ateistine tendencija.

¹⁰ P. Hazard, *Myśl europejska w XVIII wieku. Od Monteskiusza do Lessinga*, Warszawa: PIW, 1972, p. 280–283.

nukreipta prieš apreiškimo religijos autoritetų likučius ir rengė dirvą dar radikalesniems pareiškimams.

Didžiausia tokio požiūrio yda buvo tai, kad jis dažniausiai buvo reiškiamas publicistiniais rašiniais, o ne svariai pagrįstais filosofijos ar teologijos darbais. Deistų aiškinimai nepasiekdavo emocijų lygmens; jie nesugebėjo pažadinti tikėjimo ir viską grindė tik protu. Deizmo optimizmas nesiderino su kasdien patiriamu blogiu, todėl tai sukėlė reakciją, kuri, remdamasi apšvietos skepticizmu apreiškimo religijos atžvilgiu, nuėjo dviem kryptimis. Viena kryptis matoma Jonathano Swifto „Guliverio kelionės“ ketvirtosios dalies puslapiuose; tai yra desperacija. Žmogus, neturintis proto galių, tačiau kupinas įvairių geismų, pasaulyje be malonės – pesimistinis vaizdas. Swifto ir jo herojaus Guliverio pesimizmas neskatina veikti, kaip veikia Zdziechowski¹¹, bet stumia į neviltį ir tikrą beprotybę. Kita reakcijos į naivų optimizmą kryptis buvo materialistinis determinizmas: deistai teigė, kad protu galima įrodyti Dievo egzistavimą, nors ir negalima nusakyti jo atributų. Tuo tarpu tokie mąstytojai kaip Holbachas ar La Mettrie žengė dar toliau. Jie paneigė galimybę protu įrodyti Dievo buvimą, taigi pripažino, jog pasaulyje, kuris yra vien tik judanti materija, nėra vietos žmogaus laisvei, o blogio priežastys yra institucijos ir nesuvaldoma gamta. Atmetęs žmogų kaip laisvą dieviškosios dramos aktorių, nuodėmę ir atpirkimą, XVIII amžius sukūrė „žmogaus-mašinos“ kategoriją, kuri savo praktinį ir teorinį apogėjų pasiekė bolševizmo ideologijoje.

Straipsnyje, pavadintame „Wyżej nadzieję złożyć“, Zdziechowski pesimizmą apibrėžė kaip savotišką žmogaus (susidedančio iš materijos ir dvasios) nusivylimą, kurį jis patiria pradėdamas suvokti savo materialinių galimybių ribotumą materijos ribas peržengiančių dvasinių siekių kontekste¹². Autoriaus nuomone, tai romantizmas, pasipriešinimas apšvietos formai, buvo tas metas, kai begalybės ilgesys atsiskleidė iki galo. Romantizmo atstovai norėjo išsivaduoti iš žabangų, kuriuos paspėndė XVIII amžius, redukuodamas žmogaus prigimtį iki materijos laikinumo. Proto kategorijomis išreikšta Swifto nevilis jau XIX amžiuje tapo širdies

¹¹ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 477–478.

¹² M. Zdziechowski rašė: *Romantinis neribotų dvasinių poreikių suvokimas ir ribotų priemonių suvokimas iš prigimties turi būti mažiau ar daugiau pesimistinis ir tiesiog veda į absoliutų pesimizmą* (M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 83).

ir jausmų balsu; būtent dėl šio pokyčio romantizmo maištas galėjo tapti konstruktyvus. Žmogaus išplėšimas iš materijos ir laikinumo teikė vilties apsisaugoti nuo beprotybės, atvėrė galimybę ieškoti atsakymo už to užburto rato, kuriame iš principo jokie atsakymo nebuvo galima rasti¹³. Zdziechowski, su nuoskauda žvelgdamas į apšvietos ir jo laikams artimesnio pozityvizmo tradiciją, teigė, jog būtent pesimizmas – begalybės alkis – yra realistinis požiūris. Jis rašė: „Pesimizmas, kaip gyvenimo stebėjimo, atsisakymo visų iliuzijų, raiška yra realizmas; jis mato ligą, jaučia skausmą, ir tai skatina ieškoti vaisto“¹⁴.

Tačiau romantikų paieškos buvo aklos. Nesiduodami vedami apreiškimo religijos, jie dažnai pakliūdavo į savižudišką jausmų siautulį (lordas Byron, P. Shelley) arba fatalizmą, eskapizmą, mirties troškimą (G. Leopardi), o tai iš tikrųjų buvo šopenhaueriškos nirvanos nuojauta¹⁵.

Tačiau, be destruktinio pobūdžio, romantizmo pesimizmui buvo būdingas ir kitas aspektas. Zdziechowski manė, kad jis galėtų, nors ir ne visada, skatinti religingumą¹⁶. Jo akimis žiūrint, tokie kūrėjai kaip Mickevičius, Krasińskis ar Chateaubriand'as atstovavo kūrybiškajam romantizmui, nes, pradėję nuo maišto ir abejonių, jie būtent religijoje aptiko prigimtinių žmogaus tikslų paaiškinimą. Ypač artimi jam buvo du pastarieji autoriai. Jie, kaip praėjus keliasdešimčiai metų Chestertonas, kūrėsi sau ereziją, tačiau dėdami paskutinę plytą pastebėjo, jog sukūrė ortodoksiją¹⁷.

Suvokti Zdziechowskio pesimizmo prigimtį būtina siekiant suprasti jo priešpriešą komunizmui. Jo požiūris tolygus romantizmo priešpriešai, XIX a. II pusėje tebesitęsiančiam proto susižavėjimui materializmu, tačiau, kita vertus, jo krikščioniškas požiūris leidžia geriau suvokti, koks narsus buvo jo paties moralinis tvirtumas pergales viena po kitos skinančio komunizmo akivaizdoje.

¹³ Čia pravartu priminti Gilberto Keitho Chestertono žodžius: „Vaizduotė nėra maistas beprotybei. Maistas beprotybei yra būtent protas. Poetai netampa pamišėliais; šachmatininkai – taip <...> Poetas nori galva pasiekti dangų. O logikas siekia įdėti dangų į galvą. Ir pagaliau galva sprogstą (*Ortodoksja*, praeł. A. Szymanowski, Warszawa: PAX, 1998, p. 21–22).

¹⁴ M. Zdziechowski, *Pesymizm jako siła twórcza*, p. 477–478.

¹⁵ *Ibid.*, p. 470.

¹⁶ *Ibid.*, p. 467.

¹⁷ G. K. Chesterton, *Ortodoksja*, p. 15.

Komunizmas – slavybės tarnystė Vakarų utopijai. Rusų filosofas Nikolajus Berdiajevas tvirtino, jog „rusų komunizmą sunku suvokti dėl jo dvilypumo. Viena – šis reiškiny yra pasaulinis ir tarptautinis, kita vertus – rusų, nacionalinis“¹⁸. Zdziechowski pritarė šiam apibūdinimui. Savo straipsniuose jis stengėsi atskleisti tiek europinę, tiek rusišką šio reiškinio genezę ir atsakyti į klausimą, kodėl taip sutapo visiškai skirtingas proto ir dvasios būsenas atspindinčios tradicijos. Komunizmas, kaip antiteistinė materijos apoteozė, galėjo atsirasti tiek Rusijoje, tiek Europoje tik paneigiant abu šių tradicijų spiritualistinius ir fideistinius elementus. Situacija atrodys dar dramatiškesnė, kai, sekdami Zdziechowski, pastebėsime, jog konstitutyvus abiejų šių kultūrų elementas buvo krikščionybė. Komunizmo jėga nebuvo vien tik politinių-ekonominių lozungų patrauklumo nepasiturinčioms klasėms padarinys, jį nulėmė, kaip pabrėžė lenkų filosofas, to meto dvasinė būseną¹⁹.

Kaip politinė programa komunizmas neatnešė nieko nauja²⁰; jos įgyvendinimas XX a. realybėje buvo įmanomas tik ant civilizacijos griuvėsių. Sekdamas Berdiajevą, Zdziechowski teigė: „revoliucija visiškai nereikia naujojo gyvenimo pradžios, kaip manė daugelis, ji yra tik irimo ir puvimo proceso finalas“²¹. Bolševizmas – tai „triumfuojantis niekas“²², jo galybė nebuvo jo kūrėjų nuopelnas. Jo sėkmei Europa ir Rusija darbavosi ilgus amžius, laipsniškai naikindamos savo vitališkumo ištakas. Rusų ir numatomas europinis komunizmas buvo ilgus amžius trukusio darbo, kurio tikslas – sunaikinti žmogų kaip Dievo atvaizdą, vainikavimas²³.

Žvelgdamas į komunizmą kaip į šimtmečiais augusį materijos maištą prieš dvasią, laikinumo – prieš amžinybę, Zdziechowski šios naujosios

¹⁸ M. Berdiajew, *Źródła i sens komunizmu rosyjskiego*, przeł. H. Paprocki, Antyk, Kęty, 2005, p. 5.

¹⁹ „Ten [t. y. sovietinėje Rusijoje] satanizmui suteiktas vaidmuo dogmos, įsakančios nužudyti Dievo idėją, mintis apie Dievą, pašalinti iš žmogaus sielos viską, kas ją pakelia virš materijos. Ir tai yra stipriausias pagrindas bolševizmo, kaip krypties ir bolševikiškumo, kaip sielos būklės, kaip hipnozės, sukeltos bolševizmo Rusijoje pergalių, tiesiančių kelią tolesniems jo laimėjimams“ (M. Zdziechowski, *W obliczu końca...*, p. 95).

²⁰ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 242.

²¹ *Ibid.*, p. 250.

²² *Ibid.*, p. 401.

²³ M. Zdziechowski, *W obliczu końca...*, p. 204.

dvasinės būsenos genezės šaknis aptiko Renesanso epochoje, kai žmogaus suvokimas iš esmės performuluotas paneigiant „gimtąją nuodėmę“²⁴. 1934 m. jis rašė: „Renesanso klaida buvo žmogaus pripažinimas centru, paskui jis buvo atplėštas nuo Dievo, laipsniškai atpalaiduotas nuo religijos, vėliau – nuo valstybės ir visuomenės jungo“²⁵. Straipsnyje „Tragiškoji Europa – liberalizmo gynybai“, kuriame – nors ir ne nekritiškai²⁶, Zdziechowski rėmėsi Reynoldo teiginiais ir išsamiai išdėstė europinės dvasios kaitą, jis rašė, kad jau anuomečiam antropologiniam humanizmui, kuris priešingai sau ir labai atokiu būdu buvo tapęs bolševikiško bedieviškumo šaltiniu, buvo būdingas tragiškumo elementas. Nors „humanizmas gynėsi, tragiškai kovojo su savo padariniais, tačiau ant jo griuvusių kylančios sistemos, kurios viena su kita kovojo ir viena kitą naikino, vertė abejoti religine tiesa, vedė į reliatyvizmą“²⁷. Kitame straipsnyje Zdziechowski teigė: „Renesanso epochoje žmogus nusimeta jungą, kurį prieš tai klusniai nešė, ir tikėjimas savimi išvaduos minties ir valios galia suteikia jam svaigulio ir laimės akimirką“²⁸. Pakeisdama požiūrio į žmogų perspektyvą, europinė mintis iškrypo iš kelio, kuris teikė jai teisingos krypties raidos galimybę. Žmogus pradėtas vertinti nebe Dievo, o abstrakčių substitutų požiūriu, pataikant į vis naujas apgaules.

XX amžius tapo dramatišku atsiskaitymo už ilgus amžius trukusį paklydimą, atsipeikėjimo iš iliuzijų laikotarpiu²⁹. „Europos <...> tikslas buvo žmogus, t. y. žmonija, prigimtis, mokslas, materialiojo pasaulio užvaldymas, valstybė, nuskriaustųjų klasių gerovė – visa tai reikšminga,

²⁴ M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, p. 238.

²⁵ M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa...*, p. 450.

²⁶ Zdziechowski teigė ne tik, kad įtampa tarp liberalizmo ir krikščioniškos „gimtosios nuodėmės“ dogmos nėra būtina (priešingai nei, pvz., Solovjovas ar Secrėten), bet taip pat, kad nėra būtinas liberalizmo ir laisvamanybės tapatumas. Jis pritarė liberaliai doktrinai, kaip ribotosios valstybės vizijai, nes, anot jo, liberalizmas „akcentuoja laisvę, ypatingą globą suteikia minties ir žodžio laisvei. Siekdamas ją apsaugoti nuo Bažnyčios įsikišimo į jos sritį, skelbia toleranciją, dar tvirčiau pasisakydamas prieš valstybės keliamus reikalavimus; tuo tikslu atskiria įstatymų leidybos valdžią nuo vykdomosios, gina teismų, tarybų nepriklausomybę, kad valstybės funkciją apribotų tik iki išorinės tvarkos saugojimo („Czy mamy to potepić?“, in: M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa...*, p. 451).

²⁷ *Ibid.*, p. 461.

²⁸ M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, p. 238.

²⁹ M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa...*, p. 461.

tačiau tik kaip priemonės žengiant link svarbiausio tikslo, link Dievo³⁰. Panaikinus krikščioniškąjį teocentrizmą, baigėsi organinės raidos kelias ir prasidėjo blaškymasis tarp vis naujų žemiškųjų absoliutų. Raidos kryptis tapo kupina paradoksu. Net liberalizmas, kurį gynė Vilniaus filosofas, laikydamas jį kilnia idėja, tapo pagrindu jį patį neigiančiai idėjai – demokratijai³¹. Net ir Rousseau, teigdamas, kad žmogus gimsta laisvas, naikino jo laisvę visuomenės sutartimi³². Tik krikščioniškasis teizmas pripažino, kad individo laisvė ir bendruomenės gerovė gali harmoningai koegzistuoti. Atsisakius aukštesnės, dieviškosios instancijos, kaip žmonių nenuginčijamų įstatymų šaltinio, perspektyvos, tarp bendruomenės ir individo prasidėjo nuolatinė ir totali konfrontacija. Todėl iš Prancūzijos revoliucijos šūkių – laisvė, lygybė ir brolybė – liko tik lygybės idėja³³, ta, kuri gebėjo patraukti demagogų vedamas mases, ir laimėjo tas, kuris stipresnis – gausingesnis³⁴.

Destruktyviausias Renesanso ir Apšvietos padarinys, tapęs pergalingo masių žygio pagrindu, buvo materijos išivyravimas viršum dvasios, kitaip sakant, kovos dėl būvio išivyravimas³⁵. Nors romantizmas sukilo prieš žmogaus užsklendimą laikiname žemės gyvenime, tačiau jis pernešė chaotiškai ieškojo amžinybės – Dieve, žemiškame rojuje (t. y. revoliucijoje) arba neviltyje (nirvanoje)³⁶. XIX a. išmėginti visi minėti keliai, du paskutiniai itin lemtingi. Ryškiausia eskapizmo išraiška tapo poromantišinė Schopenhauerio sistema, tačiau buvo plėtojama ir vieno romantizmo įkvėpėjų – Rousseau utopija; utopija, kuri idealios tvarkos troškimą siekė patenkinti žemės gyvenimo sąlygomis. Kaip rašo Zdziechowski, antruoju atveju buvo pritariama *baisiai minčiai* atvirai pakeisti Dievą žmogumi³⁷. Esė „Renesansas ir revoliucija“ jis citavo Heino mintis: „Kovojame ne dėl žmogaus teisių liaudžiai, bet dėl dieviškųjų teisių žmogui, siekiame su-

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*, p. 452.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*, p. 456.

³⁴ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 219–220.

³⁵ *Ibid.*, p. 131.

³⁶ *Ibid.*, p. 201.

³⁷ M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, p. 244–245.

kurti tarpusavyje lygių, puikių įkvėptų šventųjų dievų demokratiją³⁸. Ši žemiškojo rojaus idėja buvo aukščiausias siekis; ji buvo plėtojama ir vėliau, ieškant naujų jos įgyvendinimo formų, nes laisvamaniai, kurie ligi šiol vadovavo antikrikščioniškojo humanizmo stovyklai, pakliuvo į apribojimus ir tapo nebeįgalūs įgyvendinti bet kokią doktriną³⁹.

Naujus žemiškojo rojaus doktrinos pagrindus vėliau suformavo Marksas, kuris – apvertęs Hegelio dialektiką⁴⁰ – sukūrė sistemą, pagrindžiančią būdą, kaip įgyvendinti pavojingą utopiją. „Socializmas, – rašė Zdziechowski, – formuluodamas savo teiginius, paremtus materialistinės ir pozityvistinės filosofijos nuostatomis, yra glaudžiai susijęs su karinguoju antiteizmu ir sistemiškai bei atkakliai bando įvilkti į kuo šlykštesnį rūbą Bažnyčią ir kiekvieną religiją <...>. Įgyvendindamas iš savo išpažinėjų širdžių mintis apie Dievą ir apribodamas jų troškimus vien tik materialiniais poreikiais, jis naikina dvasios pasaulį, luošina žmogų ir jį paniekindamas veda į visuotinį laukinį gyvenimo būdą <...> Tačiau būdamas siaubingas pats savaime, kaip savanoriškos dvasinės kastracijos vaisius, socializmas vilioja tauriuosius, bet silpnus protus tuo, jog imdamas globoti likimo nuskriaustuosius su visa aistros galia siekia įgyvendinti tokią socialinę santvarką, kuri iš esmės savo pagrindiniais bruožais būtų didžiojo idealo – Dieviškosios Valstybės (Civitas Dei) dalelė“⁴¹. Vakarietiškos dvasios ir jos intelektualinių naujovių evoliucija Zdziechowskiui yra tarsi savotiškas rojaus vartų šturmas. Žmogus, pamiršęs, jog „Dievas pastatė į rytus nuo Edeno sodo kerubus ir liepsna švytruojantį kalaviją – kelio prie gyvybės medžio saugoti“ (*Pr* 3, 24), sukūrė naujojo Babelio bokšto projektą; projektą, kuris buvo ne vien tik puikybė, bet ir atviras pasipriešinimas, prilyginamas „šviesos nešėjo“⁴² maištui.

Vakarų Europoje parengtame teoriniame projekte nesugebėta akumuliuoti politinės jėgos, kuri staigiu revoliuciniu aktu nuvestų į praktinę fazę. „Komunistų manifesto“ lozungą, kad *proletarai neturi tėvynės*, didžiąja dalimi paaiškina tai, jog komunistų eksperimentas įvyko šalyje, kuri, remiantis Markso prielaidomis, nebuvo subrendusi iki tokio akto. Leninas,

³⁸ *Ibid.*, p. 244.

³⁹ M. Zdziechowski, *W obliczu końca...*, p. 22.

⁴⁰ M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa...*, p. 454.

⁴¹ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 105.

⁴² Liuciferio.

priešingai nei Marksas, tinkamai įvertino rusų tautos psichinę sandarą. Visa ekonominio kelio į komunizmą logika pasitraukė, kai „istorinį iššūkį“ (šuoį į „laisvės karalystę“) iškėlė tauta, pati labai keistai įstrigusi tarp dangaus ir žemės. Dėl savotiško rusiško „šaknų neturėjimo“ rusai, nebūdami proletarai, itin gerai atitiko Markso ir Engelso „Manifeste“ iškeltą sąlygą. Kaip rašė Zdziechowski, Hermeno nuomone, „Europa pernelyg supančiota praeities tradicijos pančiais, kad galėtų imtis radikaliios revoliucijos, naujojo pasaulio kūrimo. Tai bus Rusijos darbas“⁴³. Tai svarbi Zdziechowskiui tema, nes, polemizuodamas su Jasinowskriu, jis tarp trijų svarbiausių bolševizmo triumfui palankių faktorių nurodydavo: specifinius rusų tautos psichinės sandaros bruožus, rusų revoliucinių okcidentalistų, tokių kaip Michailas Bakuninas ar Aleksandras Gercenas, įtaką, ir – tik trečioje vietoje – sutrikusią istorinę raidą⁴⁴, ir atmesdavo polemisto įsitikinimą, esą svarbiausią vaidmenį formuojant rusų polinkį į revoliuciją atlikęs Rytų krikščionybės gnosticizmo pradai⁴⁵.

Kaip ir Berdiajevas⁴⁶, Zdziechowski buvo įsitikinęs, jog rusams būdingi kraštutiniai. Jie nejaučia saiko, būdingo romėniškais pagrindais kuriamai civilizacijai. Kaip tauta jie apima priešingus žmogaus sielos polius: nuo fatalizmo ir visiško laikinojo žemės gyvenimo atsisakymo iki nekantraus maksimalizmo, siekiančio tučtuojau įgyvendinti idealią tvarką. Jie pasižymi tiek naujųjų amžių europietiškam mąstymui sunkiai suvokiamu misticismu (Solovjovas), tiek europiečiui šiurpą keliančiu nihilizmu (Rozanovas). Politinėje plotmėje vienintelė alternatyva cariniam absoliutizmui (Leontjevas) buvo anarchizmas (Bakuninas)⁴⁷. Tokio dualistinio požiūrio į pasaulį šaknys – tai rusams būdingas itin didelis blogio pojūtis⁴⁸, kuris stiprina bejėgiškumo jausmą arba – atvirkščiai – skatina imtis veiklos, kovos su blogiu, deja, nekantrios kovos. Būtent čia galima išvelgti didesnį okcidentalistų polinkį į revoliucinių doktrinų skleidžiamus pažadus nei, pavyzdžiui, į Romos katalicizmą, pasižymintį pusiausvyra tarp to, kas

⁴³ M. Zdziechowski, „Problem religijny w Rosji (z powodu książki B. Jasinowskiego)“, *Przegląd Filozoficzny*, z. 2, 1934, p. 190.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 189–192.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 192, 199.

⁴⁶ M. Berdiajev, *Źródła i sens komunizmu...*, p. 12.

⁴⁷ Plg.: M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 272–273, 340–350; 226–227.

⁴⁸ M. Zdziechowski, *Problem religijny ...*, p. 193.

laikina, ir to, kas amžina⁴⁹. Šios sudėtingos tautinių bruožų ir polinkių sandaros papildomas elementas, didinantis caro valdinių atvirumą komunizmo ideologijai, buvo minėtasis „šaknų neturėjimas“. Zdziechowski kartojo Gerceno diagnozę, kad „nuo savo praeities rusas jaučiasi nepriklausomas, nes „kuo remiasi naujųjų amžių Rusijos istorija, jei ne tautybės ir tradicijos neigimu?“⁵⁰ Prie Rusijos praeities neturėjimo faktoriaus Zdziechowski pridėdavo dar bevalstybių žydų faktorių (iš jų pasaulio kylančio mesijo laukimas), kurio sekularizuota forma suteikė Rusijos revoliucijai organizuotą pavidalą⁵¹. Aklą mesianistinę-nihilistinę Rusijos dviasį karą fermentas⁵² įkinkė į tarnystę utopijai, kuri Filotėjaus svajonei apie Trečiąją Romą suteikė visiškai naują prasmę. Rusia, kuri slavofilų akyse turėjo tapti Kristaus Bažnyčios atrama, tapo antibažnyčios kūrimo vieta. Ieškodama didvyriškumo aukštumų, Rusija atsidūrė prarajoje⁵³.

Raudonoji apokalipsė. Vakarietiškos spekuliacijos ir Rusijos atskirties sintezė į kraštutinumus puolančiame pasaulyje leido sukurti valstybę, kurios raidą Zdziechowski su siaubu stebėjo daugiau kaip du dešimtmečius. Tirdamas jos genezę, matydamas jos sužvėrėjimą, jis rašė: „Ne vienam gali pasirodyti juokinga tai, ką aš sakau, tačiau ką daryti, jei dabartinės situacijos nesugebu paaiškinti kitaip, kaip tik aktyviu, tiesioginiu iš tamsybių kylančių piktojo jėgų įsikišimu“⁵⁴.

Tačiau nors Zdziechowski ir minėjo apie tamsybės jėgų įsikišimą, bet jis netvirtino, kad komunizmas yra Jono *Aprėškime* minimo Antikristo įkūnijimas. Lenkų mąstytojas buvo nuolankus Dievo numatyto, tačiau jam nežinomo, eschatologinio plano atžvilgiu. Jis Apokalipsę suvokė kukliau, panašiau į tai, ką Berdiajevas vadino „mažosios apokalipsės“ vardu, teigda-

⁴⁹ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 272.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 226. Veikale „Ūrėdla i sens komunizmu rosyjskiego“ (p. 10) Berdiajevas nurodė, jog Petras I yra atsakingas už Rusijos atplėšimą nuo šaknų. Rusų filosofas rašė: „Petro metodai buvo visiškai bolševikiški. Petras norėjo sunaikinti senąją Maskvos Rusiją, išrauti su šaknimis tuos jausmus, kurie buvo jos gyvybingumo pagrindas“ (plg.: M. Zdziechowski, *Koniec Europy*, p. 425).

⁵¹ M. Zdziechowski, *Problem religijny...*, p. 191; *Renesans a rewolucja*, p. 243.

⁵² M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 332.

⁵³ *Ibid.*, p. 514.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 523.

mas, jog „Apokalipsė nėra vien tik pasaulio pabaigos, Paskutinio Teismo apreiškimas. Apokalipsė yra ir apreiškimas visuomet artimos pabaigos pačios istorijos viduje, istorinių laikų viduje, tai istorijos teismas pačioje istorijoje. <...> Tačiau pernelyg dažnai nutinka taip, kad visuomenėje nebelieka pozityvių, kūrybiškų, vitalinių jėgų. Tuomet vyksta neišvengiamas visuomenės teismas, tuomet danguje nusprendžiama, kad revoliucija neišvengiama, tuomet perplėšiamas laikas, nutrūksta tęstinumas, išiveržia jėgos, kurios pačiai istorijai yra iracionalios ir kurios, žvelgiant iš viršaus, o ne iš apačios, reiškia Prasmės teismą beprasmybei, Apvaizdos veikimą tamsoje“⁵⁵.

Zdziechowskiui Rusijos revoliucija atrodė esanti ne tik dar vienas lūžio taškas Europos istorijoje. Bolševikai revoliuciją iškėlė į naują lygmenį. Tai nebūtinai reiškė pasaulio istorijos pabaigą, bet pranašavo Europos istorijos pabaigą, nes Europa atsisakė gyvybiškai svarbių savo kultūros elementų, paneigdamą savo apaštališką vaidmenį pasaulyje⁵⁶. „Į pražūtį, – rašė jis, – nusirito sovietų Rusija, o paskui ją su krentančio akmens pagreičiu lekia senoji Europa“⁵⁷.

Dėl minėtų priežasčių Zdziechowskiis skeptiškai vertino komunistų maišto lyginimą su Prancūzijos revoliucija, kuri, pasak jo, pirmiausiai pasižymėjo nacionaliniu pobūdžiu⁵⁸. Ankstesniais revoliuciniais *laiko perplėšimo* atvejais po teroro ir žiaurumo bangos įvykdavo *pradžią naujam gyvenimui duodanti* reakcija, nes „būdavo gebama patraukti ir asimiliuoti idealo pradą, slypintį ar paslėptą kažkur toli ir giliai prie revoliucijos ištakų“⁵⁹, o dabartinė situacija buvo visiškai kitokia. Pritardamas Florianui Znaniackiui, Zdziechowskiis atvirai sakydavo, kad po Rusijos revoliucijos jokios reakcijos nebus, nes „bolševizmas suteikė galimybę kiekvienam iš liaudies plėsti ir grobti civilizacijos sukurtas išorines gėrybes ir visam laikui atėmė iš visų gebėjimą dalyvauti vidiniame kūrybingame gyvenime, kuris yra esminė žmonių kultūros dalis“⁶⁰. Šią savo analizės išvadą jis nuolat papildydavo, vis pabrėždamas svarbiausią bolševikų destrukcijos aspektą, kad ji sunkiu akmeniu prislėgė senąsias žmogaus verty-

⁵⁵ M. Bierdiajew, *Źródła i sens komunizmu...*, p. 97.

⁵⁶ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 178; idem, *Koniec Europy*, p. 420–427.

⁵⁷ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 529–530.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 363.

⁵⁹ M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, p. 250.

⁶⁰ M. Zdziechowski, *Koniec Europy*, p. 427.

bes, kurios visam laikui sunaikinamos ir negali pakelti reakcijos vėliavos.

Taigi Vilniaus mąstytojo dėmesys krypo į tai, kad formuojasi naujas, bolševikiškas žmogus. Sovietinė sistema, visiškai paneigdama ankstesnę tvarką, iškėlė sau tikslą ne tik pakeisti nuosavybės valdymo formą, bet ir sunaikinti nepakenčiamos tradicijos pagrindą sudarančių požiūrį į žmogų. Bolševikai nesiekė sunaikinti *buržua*, jų priešas buvo krikščionis, kuris, viena vertus, gynė individo laisvę, kita vertus, svarbiu visuomenės gyvenimo elementu laikė gailestingumą. O gailestingumas galėjo išardyti visą revoliucijos dialektiką. Didžiausias žemiškojo komunistų rojaus priešas tapo žmogus, religinga būtybė, kurios aukščiausia religingumo raiška – krikščionybė. Kovodamas su nepanaikinamu žmogaus amžinybės kaip Dievo balso troškimu, bolševizmas skelbė karą Dievo atvaizdai žmoguje, besidžiaugiančiame orumu ir laisve moralinės teisės ribose. Naujasis kolektyvinis žmogus metė iššūkį pačiam Dievui⁶¹. Bolševizmas sudarė sąjungą su piktuoju, su „neigimu viso to, kas mus kelia aukštytyn, virš pilkosios kasdienybės, virš nepastovumo ir trumpalaikiškumo, to, ką mes apibūdiname žodžiais Dievas, dieviškumas, dvasia, siela, gėris, grožis, meilė, gailestis, nemirtingumas ir t. t.“⁶². Atakuodami Galilėjiečio sistemą, bolševikai žinojo, kad turi prabilti nebe į protą, o į jausmus, emocijas. Jų sėkmės garantas buvo blogiausių, tamsiausių sielos elementų, su kuriais kovodavo krikščioniškoji religija, atpalaidavimas. Naujieji barbarai vardan puikybės – pirmosios iš didžiųjų nuodėmių – sudarė strateginę partnerystę su materija, neigimu ir laikinuoju žemės gyvenimu. Radikaliai nutraukę visus ryšius su tuo, kas lenkė žmogų grožio, atjautos, gailestingumo link, jie priversti ir sąmoningai puolė į žvėriškumą. Sukūrė naują žmogaus tipą, kuris žymiai pavojingesnis už niekšišką Swifto *yahoo* rasę; nes anie buvo dezorganizuota grupė geidulingų individų, ištrauktų tiesiai iš Hobbeso natūralios būsenos, tačiau negebančių susitarti ir vis renkančiusi laukinį gyvenimą; sovietinis žmogus – tai *yahoo*, vadovaujamas nelemto genijaus, primetusio jam begalybę kartų padidintą Leviataną.

Prisiimdami demonišką iššūkį, bolševikai peržengė politikos ribas, nesitenkino vien tik sukūrę valstybę – dar vieną Cezario karalystės įsikū-

⁶¹ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 78–83; 204.

⁶² M. Zdziechowski, *Duchowa podstawa walki...*, p. 523. Zdziechowski aprašė susitikimą su viena ruse, kuri, patyrusi nemalonių išgyvenimų „laisvės karalystėje“, pasakė: „Papasakok pasauliui, kad velnias yra“.

nijimą. Pasak Zdziechowskio, Sovietų valstybėje sukurta žymiai baisesnis dalykas, tai antibažnyčia – šėtono karalija. Vietoj senojo žmogaus, kuris savo sąžinėje troško Dievo, komunistai sukūrė budelio sąžinę turintį žmogų⁶³, kuris puikiai tinka naujo „žmogaus-automato“ modeliui. Tai jau nėra La Mettrie „žmogus-mašina“, materialioje struktūroje pasimetęs žvėris, ribojamas amžino materijos judėjimo. Komunistiniame rojuje „žmogus-automatas“ yra revoliucijos technikų prižiūrimos politinės struktūros daiktinė dalis: „žmogus-individas, sukurtas pagal Dievo paveikslą ir panašumą, yra pažemintas iki minčių ir valios neturinčio automato, prievarta atliekančio primestą darbą, ir už tai jam skirtas egzistavimo minimumas ir ne daugiau, nes žmogus-automatas neturi teisės turėti jokių poreikių“⁶⁴. Kitoje vietoje Zdziechowskis rašė: „Reikia pažinti bolševikų Rusiją, reikia įsiskverbti, „išgyventi“ <...> bedžiaugsmius bolševiko džiaugsmus, siekiant suvokti visą ten atsiradusios fantastiškai laukinės minties siaubą, virsmo į vieną dydį automata, į šlykščią pabaisą, turinčią milijoną rankų ir kojų, kuri pavadinta kolektyviniu žmogumi“⁶⁵. Imdamasis kovos su religija, bolševizmas pats turėjo tapti religija, kad galėtų patenkinti žmogaus polinkį į stabmeldystę⁶⁶, kur apgaulingą atramą rado neteislingai nukreiptas religinis instinktas. Ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje garsiau nei iki tol Zdziechowskis ėmė akcentuoti komunizmo šėtoniškumą ir šventvagiškumą. Jis sakė: suprojektuota bažnytinės institucijos pobūdžio visuomenė. „Ji turi savo šventas knygas ir apreiškimą Markso ir Lenino raštuose, turi savo iškilmes ir himną, visa komunistinė visuomenė yra bažnyčia, partija – dvasininkija, kuri sušaukia nacionalinius (Rusijos) ir visuotinius (Kominterno) „soborus“. Toji komunistinė „bažnyčia“ turi savo vienuolius – spartuolių brigadas, savo inkviziciją – GPU, savo schizmas ir prakeikimus, o svarbiausia – savo mesiją Leniną, kurio relikvijos kasdien garbinamos Maskvos Raudonojoje aikštėje“⁶⁷.

Ateities vaiduoklis – Troja. Zdziechowskio pesimizmas, tačiau jau be ontologinio pagrindimo, o vien tik paremtas pavojaus nujautimu, smarkiai

⁶³ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 11.

⁶⁴ M. Zdziechowski, *Duchowa podstawa walki...*, p. 516.

⁶⁵ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 105.

⁶⁶ *Ibid.* p. 97.

⁶⁷ *Ibid.* p. 82.

sustiprėjo dėl to, kad tuometinė Europos kultūra nepajėgė iškelti jokios priešingybės absoliutaus neigimo žygiui. Europos tautos nesugebėjo net pradėti kovos ir nemąstydamos nusileido „raudonajam antikristui“, nešančiam magišką pažangos fetišą. Žvelgdamas į civilizacijos ateitį, Zdziechowski atsidūrė katastrofizmo pusėje, ir užuot vilties ieškojęs aukštesnėse sferose, – prognozavo pesimistinį Europos likimą. Straipsnio „W obliczu końca“ įžangoje jis rašė: „Mes stovime priešais istorijos pabaigą. Kiekviena diena liudija apie baisią moralinio maro progresą, tas maras, plisdamas nenusakomu greičiu iš sovietinės Rusijos, apima visas šalis, įsiterpia į visų tautų organizmus, visur sėja irimo užkratą, dvėsina puvėsių ir dūlėsių pūzruose“⁶⁸. Jei kas išgelbės Vakarų, tai įvyks tik atsitiktinumo, o ne valios ir pastangų dėka⁶⁹. Vienintelė Vakaruose susiformavusi opozicinė bolševizmui dinaminė jėga buvo nacionalizmas, kuris „pasipriešindamas sovietiniam internacionalizmui <...> [deja] sau pavyzdžiu pasirinko bolševizmą, jo kraštutinius, etatistinius, diktatūra vainikuotus tikslus ir metodus“⁷⁰. Nacionalistinės revoliucijos principo priešprieša neišplėšia tautų iš negailingų akcijos ir reakcijos santykių tragizmo. Kova be tvirto moralinio pagrindo iš esmės priverčia ieškoti naujų formų, gebančių mobilizuoti jėgas kovoje dėl būvio. Todėl politinio, o ne moralinio triumfo trokštantis nacionalizmas privalo semtis iš Sovietų šalyje išgalvotos „genialios technologijos“. Vokietijoje, pavyzdžiui, susiremta su bolševizmu, tačiau *kitų metodų, nei bolševikiški, nerasta*, tarsi pamirštant tai, ką žinojo jau Chateaubriand, būtent, kad tautų atgimimas kyla „ne kitaip, kaip [tik] Dangaus keliais, [nes] visi kiti veda į prarają“⁷¹.

Kiti Europos mąstytojai nesuvokė šio prancūzų mąstytojo tezės ir sovietų pavojaus pobūdžio. Štai ką rašė Mukermannas: „iš kurgi šių laikų Europa, kuri tiek nedaug nežino apie Dievą, tiek mažai tuo domisi, galėtų ką nors žinoti apie velnią?“⁷². Mat Sovietų valstybei ir Kominternui kaip priešlara pasirodė panaši į bolševizmą – nacionalizmo ideologija, kita verus, demokratines Europos tautas ir vadovus apėmė lengvabūdiška apati-

⁶⁸ *Ibid.* p. 9.

⁶⁹ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 448.

⁷⁰ M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa ...*, p. 457.

⁷¹ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 11.

⁷² M. Zdziechowski, *Widmo przyszłości*, p. 529.

ja, ignoruojanti pavojų⁷³. Zdziechowski rašė, jog Vakaruose susiformavęs demokratijos ir pažangos kultas taip pat stiprina pergalingą bolševikiškos dvasios žygį. Deterministinis stebėjimas į Sovietų tariamai kuriamos pažangos neišvengiamumą visiškai sustabdė bet kokius pasipriešinimo elementus⁷⁴. Europos politikai, nekreipdami dėmesio į pavojų, siekdami savo partikuliarinių interesų, pradėjo traukti SSRS į Europos diplomatines žaidynes, sakysim, į konferenciją Genujuje⁷⁵ arba į Tautų Lygą. Priimdama šiuos sprendimus, „Europa kapituliavo prieš Antieuropą“⁷⁶, užuot mobilizavusiusi prieš sovietinį barbarizmą; rengė politinius žaidimus, užuot solidariai kovojusi su pavojumi. Savo esė „Jerzy Cziczerein“, kur aprašyta 1920 m. situacija, Zdziechowski, suvokdamas, kokią reikšmę Europos politikai suteikia partikuliariniams savo šalių interesams, ragino: „Tik solidarūs Europos tautų ir valstybių veiksmai galėtų išgelbėti ant bedugnės krašto atsidūrusią Lenkiją nuo iš Rusijos plūstančios laukinio ir niekšingo gaivalo. Bet ar galima šiandien tikėti solidarumu, net kalbėti apie jį, kai visą amžių filosofai, teisininkai, publicistai – išskyrus keletą neįtakingų idealistų – vieningai dirbo marindami bendrąsias krikščionių vienybės idėjas ir keisdami jas tautinio egoizmo šūkais“⁷⁷. „Kai įsiveržia pragaras, <...> tik išorinė drausmė arba nedaugelio teisingųjų pastangos gali laikinai sustabdyti chaoso galybės sproginą, mirties logiką“⁷⁸.

Tačiau Zdziechowskio raginimai imtis politinio aktyvumo prieš Kominterną ir jo atstovus nesulaukė politinės antibolševikiškos akcijos. Vis dėlto jis vylėsi, kad jei Europa ir nepajėgs pakelti savo misijos ir žlugs⁷⁹, tai negarantuos komunizmui triumfo. Sovietinis nihilizmas neturi gyvybingumo, pozityvumo, tad ir nėra pajėgus sukurti ką nors kūrybingo. Jo lemtis – bedugnė praraja.

Zdziechowski, dar prieš bolševikų revoliuciją skelbė krikščionybės–Europos ir Azijos–budizmo sintezę⁸⁰, įrodinėjo, jog Rusijos griuvėsiai virs

⁷³ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 98.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 99.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 42.

⁷⁶ M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa...*, p. 460.

⁷⁷ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 40.

⁷⁸ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 333–334.

⁷⁹ M. Zdziechowski, *Trzy światy. Rosja, Europa, Azja*, p. 383.

⁸⁰ M. Zdziechowski, *Wyżej nadzieje...*, p. 80.

keliu į Europą įžengti azijiečių rasei⁸¹, kurios aukščiausia dvasinė raiška yra budizmas. Kaip krikščionybės pradžioje įvyko naujojo tikėjimo asimiliacija su graikų ir romėnų kultūromis, taip „mažoji Europos apokalipsė“ galėtų parengti dirvą suželti Senajame žemyne naujiems elementams, gebantiems išlaikyti ir sugražinti pažeistas proporcijas. Todėl būtina išsaugoti Bažnyčios idėją, kuri – aukštai iškelta – per revoliucinį tvaną sulauks naujesnės, kilnesnės ir sveikesnės rasės atėjimo; rasės, kuri „ateis pakeisti neapykantos konvulsijose mirstančios Europos visuomenės“⁸².

Heroizmas, sąžinė ir Torkvemado paradoksas. Nepaisant doktrinos pesimizmo ir katastrofizmo nuojautos, Zdziechowski nepasidavė deterministiniam pažangos fetišui, – ragino imtis veiksmų, kovoti. Įžvelgdamas viltį „ne šio pasaulio“ karalystėje, jis atmesdavo bet kokias strategines kalkuliacijas. Jo pasipriešinimo motyvai nesiremia pažadu laimėti žemėje. Žvelgiant žemiškomis akimis kova yra beprasmė, nuspalvinta savižudišku fatalizmu⁸³. Tačiau žvelgiant iš dangiškosios karalystės perspektyvos kova su blogio jėgomis vis dėlto turi būti pradėta. „Nepamatysime, – rašė jis 1914 m., – rojaus nei mes, nes mūsų palikuonys; tačiau išgyvendami žemiškosios būties tragediją protestuojame prieš pasaulio beprotystę – kovojame su tamsiosiomis jo jėgomis, neklausdami, koks bus šios kovos rezultatas, tik tikėdami, jog šiems mūsų veiksams pritaria Tas, kuris viską mato“⁸⁴.

Taigi bekompromisis antikomunizmas yra ne politinė strategija, bet moralinė prievolė. Tai nėra vien tik didvyriškas Spenglerio ištvėrimas iki galo⁸⁵, tai realistinis požiūris išganymo ir amžinybės perspektyvoje. Bolševikiškam komunizmui juk galime iškelti prieštarą, visišką jo priešingybę, t. y. didvyrišką krikščionybę.

Straipsnyje „Przyszłość narodu“ Zdziechowski aiškiai nurodė alternatyvą: „Viskas šioje žemėje yra trapu, paviršutiniška, netobula. Iš šio tra-

⁸¹ M. Zdziechowski, *Zadania katolicyzmu...*, p. 109; *Kościół a inteligencja*, p. 179.

⁸² M. Zdziechowski, *Zadania katolicyzmu...*, p. 109.

⁸³ Zdziechowski straipsnyje „Czerwony terror“ citavo šiuos Piotro Struvės žodžius: „Revoliuciją vertinti politiniais ir kitais kriterijais, tai reiškia nesuvokti jos esmės, mažinti jos svarbą“ (*W obliczu końca*, p. 83).

⁸⁴ M. Zdziechowski, *Wyżej nadzieje...*, p. 102.

⁸⁵ M. Zdziechowski, *Koniec Europy*, p. 415.

pumo, paviršutiniškumo, netobulumo yra dvi išeitys: arba komunizmas, arba kryžius⁸⁶. Bolševikiškam žvėriškumui reikia priešpriešinti šventumą, kuris vienintelis gali šią kovą laimėti⁸⁷. „Entuziazmą, narsumą, polėkį kovai su dvasiniu ir moraliniu purvu, kurio ten, apačioje, susikaupė neapsakomai daug⁸⁸, gali sukelti tik eucharistinė vienybė su Išganytoju. Jo kontrrevoliucija yra totalinis kryžiaus karas, dvasingumo karas su materija, žemiškasis epizodas Dievo kovos su šėtonu, amžinybės su laikinuoju gyvenimu, žvėries su žmogumi, neigimo su egzistavimu, meilės su neapykanta, Lenino, kaip mirtingojo šėtono įsikūnijimo, su prisikėlusiu Kristumi – Dievo įsikūnijimu. Bolševikiškai „Šėtono valstybei“ reikėjo priešpriešinti „Dievo valstybę“, kuri vis dėlto akiai ir nekritiškai neatkarotojo viduramžiškų projektų. Naujieji viduramžiai – Berdiajevo sugalvotas terminas – pasak Zdziechowskio, turėtų būti gilesni ir „patobulinti praėjusių amžių mintimis ir darbais“, turėtų tapti „krikščioniškais Dievo, kaip aukščiausiosios realybės, suvokimo ir vienybės su Dievu, t. y. dievažmogiškumo, kaip aukščiausiojo žmogaus tikslo, laikais“⁸⁹.

Vis dėlto Zdziechowskis suvokė, kad jo požiūris yra idealistinis, net pasmerktas pralaimėti. Pabrėždamas, jog kovoje su bolševizmu neleistina naudotis bolševikiškais metodais, jis XX a. 4-ajame dešimtmetyje suvokė, kad idealistinis heroizmas niekada negalės tapti visuotiniu reiškiniu. Totalinėje dvasingumo ir materijos kovoje prasiveržia negailestingas žiaurumas. Esė „Czerwony terror“, aprašydamas sovietinį barbarizmą, jis mano, jog taikyti „inkvizicijos metodus“ reikia. Jo humanistinis jautrumas kapituliuoja prieš žmogaus protu nesuvokiamą milijonų kankinystę. Štai kokia iškalbinga šio rašinio pabaiga: „Aš esu kitos kartos, kito pasaulio žmogus: išpažįstu abiejų pusių – krikščionių ir satanistų – šiandien niekinamą ir išjuokiamą liberalizmą. Visi inkvizitoriai – katalikai, stačiatikiai, protestantai – kurie mano tarnaujantys Dievui, nors tarnauja šėtonui, man yra taip pat šlykštūs kaip bolševikai, kaip Leninas, Trockis, Stalinas. Deja, istorija yra nesuprantama, už žmogaus proto ribų atsidurianti tragedija, kurią veltui bandė suvokti Krasińskis *Ne-dieviškoje komedijoje* ir *Iridione*. Visų didvyrių ir šventųjų pastangų vaisiai pernelyg menki, palyginti su

⁸⁶ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 128.

⁸⁷ M. Zdziechowski, *Duchowa podstawa walki..*, p. 522.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, p. 256.

Tamsos kunigaikščio visagalybe, ir ateina momentai, kai idealizmas turi pasitraukti, ir su milžinišku skausmu reikia iš dviejų blogybių rinktis mažesnę, nes bus geriau, kaip sakė tas jaunas autorius [Kožuchowski. – B.Sz. ir M. Z.], jei pražus tūkstantis nenaudėlių, o ne kad visa tauta turėtų skęsti raudonajame tvane, kad vos įgytą nepriklausomybę paaukotų Stalino ir jo įpėdinių garbei⁹⁰.

Šis prisipažinimas nesutampa su tuo, ką galėtume pavadinti Zdziechowskio doktrina. Tai yra bejėgiškumo, o galbūt artimųjų kančių akivaizdoje atsiradusių abejonių išraiška. Žinodami visą šio autoriaus idealizmo sandarą, ypač jo „dangiškąjį realizmą“, galėtume konstatuoti, kad pritarimas „inkviziciniam metodui“ yra aukščiausia jo krikščioniškos orientacijos išraiška. Tai tragiškas paradoksas. Zdziechowskis nesivadovauja žemiškos pergalės strategija, kalkuliacija ar bent viltimi; jam svetimas religija grindžiamas triumfalizmas, su kuriuo jis kovojo visą savo gyvenimą. Už formalųjį tradicionalizmą jam kur kas artimesnis XIX a. katalikiškasis modernizmas⁹¹. Tačiau jo sąžinė kapituliuoja prieš protą, jautrumas prieš doktriną. Tai dramatiškas gailestingumo aktas. Ir dar vienas paradoksas: štai sąžinė – kategorija artima katalikiškajam modernizmui (be kita ko, Newmanui, XVIII a. anglikonų dvasininko Butlerio šalininkui⁹²), tampa de Maistre'o tradicionalizmo dvasią atitinkančio „Torkvemado išleidimo į pasaulį“ pagrindu. Atrodo, kad šiuo atžvilgiu, kai jo požiūris artėja prie XIX a. viduryje ispanų konservatoriaus Donoso Corteso požiūrio, pasirodo tikrasis Zdziechowskio, kaip krikščioniško mąstytojo, reikšmingumas ir branda.

Bolševikiškas falšstartas? Zdziechowskio aktualumas. Mariano Zdziechowskio refleksijos aktualumo svarstymas gali pasirodyti keistokas. Štai mes gyvename pasaulyje, kuriame komunizmas kaip politinė-ekonominė

⁹⁰ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 84.

⁹¹ Pasak Zdziechowskio, katalikiškojo modernizmo pradininkas buvo kardinolas Johnas Henry Newmanas, kuris siekė sureikšminti sąžinę ir mistiką kaip individualaus Dievo ryšio su žmogumi būdus. Zdziechowskiui ši kryptis buvo artima, tačiau jam atrodė, kad modernistinis judėjimas kartais per daug kritiškai vertina, sakysim, Biblijos faktus ir tapo pavojingas autoriteto ir laisvės Bažnyčioje pusiausvyrai. Zdziechowskis norėjo, kad Bažnyčia, išsaugodama apreikštosios tiesos depozitą, neprarastų individualios tikėjimo patirties (*Wezwanie do świętości*, p. 119–152).

⁹² Plačiau žr. I. Ziemiński, *Moralność i religia. Poglądy filozoficzne Josepha Butlera*, Warszawa: PWN, 2002, p. 67–90.

sistema yra pralaimėjusi, praradusi savo jėgą. Azija neižengė į Europą per Rusijos griuvėsius, o sovietinis bolševizmas, kaip mano daugelis, nebuvo pats blogiausias XX amžiaus Europą užvaldžiusio blogio įsikūnijimas. Vertinant Europos Bendrijos piliečio žvilgsniu galima daryti išvadą, kad civilizacija laimėjo konfliktą su destrukcija, kuri buvo įsikūnijusi tiek Sovietų Sąjungoje, tiek nacistinėje Vokietijoje. Šiuo požiūriu, kuris savo optimizmu artimas svajoms apie Fukuyamos istorijos pabaigą, Zdziechowski ir jo kasandrinės pranašystės turi tik antikvarinę vertę. Ir vis dėlto šią isteriją pateisina tie nežmoniški įvykiai, kurių liudytoju šis mąstytojas buvo.

Tokia „antikvarinė“ interpretacija, atitinkanti dabartinio europiečio „pasitenkinimo savimi“ pojūtį, nutyli faktą, kad Rusijos komunizmas nebuvo nenumatytas ir atsitiktinis istorinis įvykis. Zdziechowski labai daug pastangų skyrė norėdamas parodyti, kad komunizmas buvo daugelį amžių klydusio žmonių mąstymo efektas. Vertinant jo tyrimų svarbą, nereikia klausti, ar vis dar išlieka komunizmo – totalinės politinės diktatūros – pavojus, verčiau reikia klausti, ar prie bolševizmo šaknų prigludusios prielaidos buvo pašalintos? Ar materija, priešpriešinama tam, kas yra aukščiau, nenaudoja kad ir ne tokių efektingų, tačiau rezultatyvesnių priemonių? Nereikia revoliucijos, siekiant paskandinti žmogų pasaulio dabartyje, reikia lėto, nuoseklaus pataikavimo žemiausiam skoniui ir instinktams. Bolševizmas, anot Zdziechowskio, nebuvo vien tik politinė, ekonominė ar net religinė sistema. Pirmiausia tai buvo dvasinė būseną, atsisakymas viso to, kas kelia mus aukštyn. Siekiant bolševikiškos revoliucijos sukėlėjų tikslų nebūtina griebtis kokio įmantraus žiaurumo ar beatodairiškumo. Su Dievu galima nekovoti atvirai, užtenka apie Jį pamiršti. Jei barjerai, kuriuos bolševikai norėjo forsuoti iš karto, bus peržengiami laipsniškai, evoliucijos būdu, bus sukurta žemiškojo rojaus apgaulė, po kuria slypės bedugnė. Kaip rašė komunizmo šalininkas iš Didžiosios Britanijos Herbertas George Wellsas: „Tai, ką pasiekė žmogus <...>, yra tik įžanga į tai, ką jis dar pasieks“⁹³.

Pažvelkime į šį teiginį nebe Wellso, o Zdziechowskio akimis; galbūt tuomet mums pavyks suvokti tikrąją *praeities šmėklos* prasmę.

Iš lenkų kalbos vertė Voicechas Savickis

⁹³ H. G. Wells, *Historja świata*, Trzaska, Ebert i Michalski S. A., Warszawa, b.r.w., p. 334.

COMMUNISM – A CHALLENGE HURLED AT GOD
THE RELIGIOUS ASPECTS OF THE CRITICISM OF COMMUNISM
IN THE WRITINGS OF MARIAN ZDZIECHOWSKI

Bogdan Szlachta, Maciej Zakrzewski

Summary

The article is a reconstruction of the critical opinion of the Vilnius thinker on communism as a development on the edge of politics and eschatology. According to Marian Zdziechowski, the realization of the ideology of communism in the Soviet republics went beyond the borders of history and had apocalyptic signs. In his interpretation, communism was not only a typical ideology, tearing down the still existing order of society, but a final denial of the idea of God in man. The refuted idea of man is replaced with the idea of the „robot man“ in the service of an evil genius. For this reason, one frequently sees in his texts a description of the Soviet Union as „an empire of evil“. The authors in this article present such reflections of Zdziechowski: Christian pessimism and the optimism of Enlightenment, the secularization of Europe’s culture and the concept of a „temporary paradise“ as a prelude of dialectical materialism, Russian maximalism and its fostered counterpart in the West utopia, the Soviet Union as an anti-Church, expressions of Europe’s apocalypse: heroism and counterrevolution. There is also a mention of the question of the relevancy of Marian Zdziechowski’s anti-communism, which in the opinion of the authors goes beyond the borders of the era and touches on problems of civilization as well as the position of contemporary man in the world, determined in evolutionary forms of materialism.